

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΉΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ήπειρωτικό
Ήπειρολόγιο

Ήωάννινα 1990

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

ΤΟ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΦΡΙΞΟΥ ΤΖΙΟΒΑ

Θέμα της αποψινής ομιλίας¹ είναι το ποιητικό έργο του Φρίξου Τζιόβα. Πρώτα όμως μερικά βιογραφικά και βιβλιογραφικά στοιχεία.

Ο Φρίξος Τζιόβας, γιός του Αναστασίου και της Κασσιανής, γεννήθηκε στη Δοβρά (Ασπράγγελοι) του Ζαγορίου στις 20 του Απρίλη του 1920. Από τον πατέρα του, που ήταν δάσκαλος, έμεινε νωρίς ορφανός, όταν ήταν τριών χρόνων. Το δημοτικό το έβγαλε στη Δοβρά με δάσκαλο το Δημήτριο Βάντζιο που ήταν ο πρώτος που υπέθαλψε την κλίση του προς τη λογοτεχνία. Μετά το δημοτικό ήρθε στα Γιάννινα όπου φοίτησε στη Ζωσιμαία Σχολή κι έπειτα στη Ζωσιμαία Παιδαγωγική Ακαδημία από την οποία αποφοίτησε ως δάσκαλος το 1940. Κατά τα τελευταία χρόνια των σπουδών του επιδόθηκε με επιτυχία στον άθλητισμό - στίβος, ποδόσφαιρο, βόλεϊ. Αποφοιτώντας από την Ακαδημία διορίστηκε δάσκαλος στο Κάτω Νευροκόπι της Μακεδονίας, αλλά σύντομα επιστρατεύτηκε για τον Αλβανικό Πόλεμο. Μετά τον πόλεμο υπηρέτησε στη Βίτσα Ζαγορίου και τελικά στο χωριό του τη Δοβρά. Σήμερα είναι συνταξιούχος και ζει στα Γιάννινα.

Πρωτοδημοσίεψε το 1936, σε ηλικία 16 χρόνων, ένα πεζό κείμενο με τίτλο «Εικόνα» στην τοπική εφημερίδα *Ηπειρωτικός Αγών*. Και δυό χρόνια αργότερα, το 1938, έписης ένα άλλο πεζό στη *Νέα Έστία*. Το 1940 εξέδωσε την πρώτη ποιητική συλλογή, με τίτλο *Έντελβίαις*, η οποία βραβεύτηκε από τη Λέσχη Διανοουμένων της πόλης μας στην οποία ήταν γραμματέας τότε ο Ε. Παπανούτσος. Το 1954 κυκλοφόρησε τη δεύτερη και τελευταία μέχρι σήμερα ποιητική συλλογή με τίτλο *Αίμα και Φώς*. Το 1980 εξέδωσε τον *Κατάλογο Συγγραφέων Περιοχής Ζαγορίου* και το 1981 το *Χρονικό της Δοβράς*. Κείμενά του έχουν δημοσιευτεί στα περιοδικά *Ηπειρωτικά Γράμματα*, *Ηπειρωτική Έστία*, *Νεοελληνικά Γράμματα*, *Νέα Έστία*, *Νέα Έλληνικά*, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* κ.ά. Υπήρξε μέλος της συντακτικής επιτροπής στο περιοδικό *Ηπειρωτικές Σελίδες* και μέλος της εκδοτικής ομάδας στο περιοδικό *Ένδοχώρα*. Ποιήματά του βρίσκονται ανθολογημένα στις ανθολογίες του Ηρακλή Αποστολίδη και του Μιχαήλ Περάνθη. Διάφορα κριτικά αλλά κυρίως αφηγηματικά κείμενά του βρίσκονται σκόρπια σε έντυπα που πρωτοδημοσιεύτηκαν, χωρίς μέχρι σήμερα να έχουν συγκεντρωθεί σε ορισμένη επίτομη έκδοση.

Και μετά από αυτά τα προκαταρκτικά να περάσουμε στο κυρίως θέμα.

1. Ομιλία που οργανώθηκε από την «Ηπειρωτική Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών» στην αίθουσα τελετών της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας στις 2 του Μάη 1990.

Το ποιητικό έργο του Φριξου Τζιόβα αποτελείται από τις συλλογές *Έντελβάις*, *Αίμα και Φώς* και από όρισμένα ποιήματα που δημοσιεύτηκαν ύστερα από την έκδοση της δεύτερης συλλογής. Τα *Έντελβάις* αριθμούν 10 ποιήματα, το *Αίμα και Φώς* 18, ενώ τα ύστερότερα δημοσιευμένα αθροίζονται σε 13. Από τα τελευταία ένα δημοσιεύτηκε στη *Νέα Έστία* το 1956 και δώδεκα στην *Ένδοχώρα* το 1959, '60 και 62. Έφεξης θα τα αναφέρω συλλήβδην ως ποιήματα της *Ένδοχώρας*. Συνολικά δηλαδή έχουμε: 10+18+13=41 ποιήματα. Τα *Έντελβάις*, όπως έχω πεί, εκδόθηκαν το 1940 και το *Αίμα και Φώς* το 1954. Έχουμε συνεπώς 41 ποιήματα, χωρισμένα σε τρεις ενότητες, οι οποίες αντιπροσωπεύουν τρεις διαδοχικές χρονικές περιόδους αλλά και τρεις εξελικτικές φάσεις της συγκεκριμένης ποιητικής πορείας.

Μιλώντας σχηματικά διακρίνουμε συνήθως σε κάθε λογοτεχνικό έργο δυό επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορά το «τί», αυτό για το οποίο μάζ μιλάει το έργο. Το δεύτερο επίπεδο αφορά το «πώς», τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο διατυπώνεται το «τί». Παρακάτω θα προσπαθήσω να πραγματευτώ τις τρεις ποιητικές ενότητες του Τζιόβα αναφορικά προς αυτά τα δυό επίπεδα, αρχίζοντας από τα *Έντελβάις*.

Από τη μελέτη των *Έντελβάις* προκύπτει πώς στο πρώτο επίπεδο, ή αλλιώς στο επίπεδο της ψυχικής κατάστασης, υπάρχει ένα πλέγμα συστατικών το οποίο αντιστοιχεί στο αισθητικό πλέγμα του ρομαντισμού. Στην Ελλάδα το κίνημα του ρομαντισμού έχει μάλλον παρεξηγηθεί και όχι σπάνια ταυτίζεται μ' ένα πνεύμα ρηχής αισθηματολογίας. Ο ρομαντισμός ωστόσο υπήρξε σοβαρή υπόθεση και καθόλου εύκολη συναισθηματική ρητορεία. Και έννοω το ρομαντισμό όπως εμφανίστηκε και αναπτύχτηκε στις χώρες που στάθηκαν το λίκνο του, δηλαδή την Αγγλία και τη Γερμανία. Σύμφωνα λοιπόν με το περιεχόμενο που απόκτησε σ' αυτές τις χώρες παρουσιάζει τα εξής βασικά γνωρίσματα. α) Έλεύθερη έκφραση των συναισθημάτων ως χειραφέτηση του θυμικού από τη δεσποτεία της λογικής. β) Προτεραιότητα της φαντασίας έναντι της κρίσης. γ) Αγάπη για τη φύση. δ) Τάση φυγής στο όνειρο και στο έξωτικό. Και ε) κάποια νότα μελαγχολίας.

Τα συστατικά αυτά θα τα βρούμε και μάλιστα αρκετά εκδηλα στους στίχους των *Έντελβάις*. Και πρώτα πρώτα στον τίτλο: έντελβάις είναι ένα μικρό, λευκό, λουλούδι που φυτρώνει στις απόκρημνες Άλπεις. Πέρα απ' αυτό δλόκληρη ή συλλογή έχει σαφώς συναισθηματικό χαρακτήρα και δέν υπάρχει ούτε ένας στίχος της που νά είναι προϊόν καθαρού στοχασμού. Τα περισσότερα μάλιστα ποιήματα είναι έντονα φορτισμένα από ένα διάχυτο, αλλά άνομολόγητο εϋθέως, έρωτισμό. Έρωτισμό που συχνά παίρνει τη μορφή μιάς λεπταίσθητης τρυφερότητας:

*Ἄπο μετάξι πέφτοντας τὸ φῶς εἰρηνικά
τὰ γάντια σου ἐφιλοῦσε σὰν ἱππότης.
Σοῦ τρέμανε στὸ μέτωπο δυὸ φλέβες τόσο εὐγενικά
ἐνῶ γλυκὰ σέ τάραζε τῶν κουρτινιῶν ἡ ἀχρότης.*

Ἐξάλλου, σύμφωνα με τὴ ρομαντικὴ ἐκδοχὴ, ἡ φαντασία κατέχει ἐδῶ ἡγεμονικὴ θέση. Καὶ ὑπηρετεῖ τὴ φυγὴ στὸ ὄνειρικὸ καὶ στὸ ἐξωτικὸ στοιχείο. Ὁ κόσμος τῶν Ἐντελβίαις δὲν εἶναι ὁ Ζαγορίσιος, οὔτε ὁ Γιαννιώτικος. Εἶναι κόσμος ποὺ μένει σὲ βορινότερα γεωγραφικὰ πλάτη καὶ ἔχει βίβες καὶ τίτλους εὐγένειας. Εἶναι δηλαδὴ ὁ κόσμος ἐνὸς παρελθόντος ποὺ δὲ γνώρισε ποτέ ἡ Ἑλλάδα καὶ ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὰ διαβάσματα καὶ τὴ φαντασία τοῦ ποιητῆ. Κόσμος τελικὰ ὄνειρικὸς καὶ ταυτόχρονα ἐξωτικὸς. Γιὰ τὸ ἐπόμενο ρομαντικὸ συστατικὸ, τὴν ἀγάπη πρὸς τὴ φύση, θὰ εἶχα νὰ παρατηρήσω πῶς εἶναι ιδιαίτερα αἰσθητὰ στὰ Ἐντελβίαις καὶ εἶναι σχεδὸν τὸ μόνο σημεῖο τῶν ποιημάτων ποὺ παραπέμπει στὸ δικό μας περιβάλλον:

*Τὶ Θεοῦ χαρά,
ξύπνησαν οἱ κῆποι!
Σ' ἀνοιξιὰτικὰ νερά
πνίξαμε τὴ λύπη.*

*Νότος τρυφερός.
Ἄνθισμένοι λάκκοι,
ρίγανη καὶ φῶς
πρὸς τὸ βουναλάκι.*

Συνοψίζω. Ἀναφορικὰ μετὰ τὸ πρῶτο ἐπίπεδο, στὰ Ἐντελβίαις, ἔχουμε καθαρὰ συγκινησιακὸ περιεχόμενο, μετὰ ἔντονο ὑφέροντα ἐρωτισμὸ, φυγὴ πρὸς ἕναν κόσμον φανταστικὸ, ἀγάπη πρὸς τὴ φύση καὶ, συμπληρώνω καθυστερημένα, κάποια νότα μελαγχολίας.

Νὰ περάσουμε ἤδη στὸ δεῦτερο ἐπίπεδο, στὸ «πῶς» δηλαδὴ πραγματώνονται γλωσσικὰ τὰ παραπάνω. Ὑπάρχουν ἐδωπέρα δυὸ βασικὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα φανερώνουν τὴ μαθητεία τοῦ ποιητῆ σὲ ὁμόλογες περιοχές. Ἐννοῶ τίς περιοχές τοῦ συμβολισμοῦ καὶ τῆς καθαρῆς ποίησης. Στὰ πλαίσια τοῦ συμβολισμοῦ οἱ λέξεις μετέχουν στὸ λόγο ἔτσι ὥστε νὰ παρουσιάζουν δύο κύρια γνωρίσματα. Τὸ ἓνα εἶναι ὅτι ἐμφανίζουν σημασιακὴ «διπλωπία», ἔχουν δηλαδὴ δύο σημασίες: τὴν κυριολεκτικὴ καὶ τὴ μεταφορικὴ ἢ συμβολικὴ τῆς κυριολεκτικῆς. Π.χ. στὸ τρίστιχο,

*«Θὰ τὴ θυμοῦνται γιὰ καιρὸ οἱ πασχαλιές τῶν κήπων
μετὰ τὸ λευκὸ τῆς φόρεμα ρεμβαστικὴ, χλωμοῦλα,
ὡς κοίταζε τὰ μαγικά στὸ συντριβάνι τόξα»,*

ή λέξη «πασχαλιές», πέρα από την κυριολεκτική της σημασία του συγκεκριμένου φυτού, δηλώνει μεταφορικά ένα αίσθημα τρυφερότητας. Το άλλο χαρακτηριστικό των λέξεων στη συμβολική ποίηση είναι ότι παρουσιάζουν εξαιρετική ανεξαρτησία ή αυτονομία στο φραστικό τους περιβάλλον. Κι αυτό θα πει ότι μέσα στις φράσεις οι δεσμοί των λέξεων είναι χαλαροί. Έτσι είναι δύσκολο να αναπτυχτούν σαφείς θεματικές ενότητες, με συνέπεια ή συμβολική ποίηση να ρέπει προς ένα συνειρμό ακτινωτό. Όρατο αποτέλεσμα αυτού είναι ότι στη συμβολική ποίηση τα ποιήματα κατά κανόνα δεν παρουσιάζουν ένα ολοκληρωμένο θέμα, αλλά διάφορες αναφορές σ' ένα κεντρικό συναίσθημα, γεγονός, ιδέα κ.λπ. Αν κοιτάξουμε τώρα τα Έντελβάις θα παρατηρήσουμε ότι κανένα ποίημά τους δεν αναπτύσσει ένα κανονικό θέμα, κανένα δε μάς λέει μια κάποια ιστορία. Από άλλη άποψη, αναφορικά προς την παράδοση του συμβολισμού, μπορώ να πω γενικότερα πως η συγκεκριμένη συλλογή του Τζιόβα προϋποθέτει ως προγόνους το Μποντιέρ, το Βερλέν, το Λαφόργκ και προπάντων το Μιλός. Και από τους δικούς μας το Λαπαθιώτη, τον Ουράνη και τον Παπανικολάου. Σχετικά, τέλος, με την καθαρή ποίηση θα περιοριστώ εδώ μόνο στη βασική άποψη του Βαλερύ, σύμφωνα με την οποία αυτός ο δρος αφορά τη μουσική της ποίησης. Την ήχητική δηλαδή γοητεία και υποβολή που ασκούν οι λέξεις μέσα στις φράσεις. Κάτι που στα Έντελβάις το διακρίνει υποθέτω ο καθένας, αφού στους στίχους τους υπάρχει σαφής μουσικός προσανατολισμός των λέξεων κατά τη συζητημένη έννοια.

Στο σημείο τούτο, κλείνοντας τα σχετικά με την πρώτη ένότητα της ποίησης για την οποία μιλώ, θα ήθελα να σας διαβάσω ένα από τα ποιήματά της που σ' έμένα τυχαίνει ν' αρέσει περισσότερο.

ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ

*Μου αρέσει νάρχεται η παλιά ρομαντική βροχή
και σε μια κάμαρη εγώ να μένω καθώς τώρα.
Να μη πονώ, να κάθουμαι χωρίς απαντοχή,
μόνο ν' ακούω στη σκεπή και στην αυλή τη μπόρα.*

*Να παίζει μελαγχολικά μια μουσική δωματίου
και να θυμάμαι τα γλυκά τα παιδικά μου χρόνια.
Κήτους ύγρους, εικάλυπτους, χρυσοίς καρπούς στα δέντρα
κι εκείνα τ' αήγουσιάτικα νυχτερινά τριζόνια.*

*Άχ, η βροχή στο γαλανό το δάσος, στις σκεπές
τά ρόδα και τα σύννεφα στην άπαλην έσπέρα,
που κάνανε την παιδική ψυχή μου να ξεχύνει
κάτι σαν φλάουτο γλυκό στην άτμοσφαίρα.*

Ἀνάμεσα στὴν πρώτη καὶ στὴ δεύτερη συλλογὴ ὑπάρχει σημαντικὴ καὶ θὰ ἴλεγα ἐντυπωσιακὴ διαφορὰ. Μιὰ διαφορὰ ποὺ κάπως γενικὰ δηλώνεται ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τίτλους. Στὴν πρώτη ἔχουμε ἓνα ἐξωτικὸ λουλούδι τῶν Ἑλλεσπονδίων, ἐνῶ στὴ δεύτερη μιὰ σκληρὴ φράση: αἷμα καὶ φῶς. Ἡ πρώτη στροφὴ ἀπὸ τὸ πρῶτο ποίημα τῶν Ἑλλεσπονδίων, ποὺ ἐπιγράφεται «Θυμᾶμαι κάπου», εἶναι ἡ ἀκόλουθη.

*Θυμᾶμαι κάπου μιὰ χλωμὴ, ρομαντικὴ παιδοῦλα
ποὺ ἦταν ὄνειρο λευκὸ στὰ παγωμένα ρόδα.
Ἐσταύρωνε πρὶν κοιμηθεῖ τὰ χέρια της στὸ στήθος
καὶ ἐτραγουδοῦσε ὀλόγλυκα καὶ ὀλόβολη εὐῶδα.*

Δεῖτε τὴν τώρα συγκριτικὰ μὲ τὴν πρώτη στροφὴ ἀπὸ τὸ πρῶτο ποίημα τῆς δευτέρας συλλογῆς, τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται «Μοιρολόι».

*Ἐνας ἀητὸς ποὺ διάβηκε πουλιὰ πῆρε στὰ νύχια του,
ἓνας ἀητὸς ποὺ διάβηκε μᾶς ἔκλεψε τὸν ἥλιο
μὲ μαλακὸ φτερούγισμα, μὲ κρατημένη ἀνάσα
νὰ μὴ ξυπνή - παῖξε σιγά, παῖξε μὲ πόνο τ' ὄργανο -,
νὰ μὴ ξυπνήσει τὸν καὶνὸ καὶ τὰ βοννά ραῖσουν.*

Αὐτὴ ἡ στροφὴ ἀπὸ τὸ «Μοιρολόι», ποὺ ἀπηχεῖ δημοτικὸ τραγούδι καὶ φέρνει στὸ νοῦ τὰ βάσανα τοῦ τόπου μας, μᾶς δίνει μιὰ ἰδέα γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ποὺ συντελέστηκε στὸν ποιητὴ ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν Ἑλλεσπονδίων. Ἐχοντας ὑπόψη τοῦ κανεῖς τὸ σύνολο τῶν ποιημάτων τῆς δευτέρας συλλογῆς βλέπει πολὺ εὐκόλα πῶς τὴ θέση τῆς ρομαντικῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία δέσποζε στὴν πρώτη συλλογὴ, τὴν παίρνει ἐδῶ ἡ ἐμπειρία τοῦ πολέμου, τῆς κατοχῆς καὶ τοῦ ἐμφύλιου. Μιὰ ἐμπειρία αἱματηρὴ ποὺ ἐκτυλίσσεται μέσα στὴ φωτεινότητα τῶν τοπίων μας, ἔτσι ποὺ τὸ φῶς νὰ γίνεται κατὰ ἓναν τρόπο μάρτυρας καὶ μέτρο της. Μὲ τὸ *Αἷμα καὶ φῶς* ὁ Τζιόβας συμπορεύεται μὲ τοὺς συνομηλικούς ἢ καὶ λίγο νεώτερούς του ποιητὲς τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς. Καὶ συμπορεύεται τόσο στὸν τομέα τῆς ἐμπειρίας ὅσο καὶ στὸν τομέα τῆς τεχνικῆς. Μένοντας ὁμοίως ἐδῶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐμπειρίας θὰ πρέπει νὰ πῶ ὅτι ἡ στάση τοῦ ποιητικοῦ ἐγὼ ἀπέναντι στὰ δραματικὰ γεγονότα καθορίζεται σχεδὸν ἀπόλυτα ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμὸ του καὶ ὄχι ἀπὸ κάποια ἐποχιακὴ ἰδεολογία. Πρόκειται γιὰ μιὰ στάση ποὺ ἀποκτᾶει τὸ πλήρες νόημα της ἀν ἰδωθεῖ μὲ τὴ χρονικὴ προοπτικὴ τῶν μετέπειτα χρόνων. Γιατί σήμερα ποὺ κατακάθησαν τὰ πάθη εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε πῶς οἱ καλύτερες μονάδες τῆς μεταπολεμικῆς ποίησης ὑπῆρξαν αὐτὲς ποὺ μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἀντιστάθηκαν στοὺς ἰδεολογικοὺς δογματισμούς. Καὶ ἀκόμη πῶς μέτρο τους ὑπῆρξε ἡ

άνθρώπινη ἀκεραιότητα καὶ ὄχι τὰ ψυχρὰ θεωρητικὰ κηρύγματα. Τέτοιοι στάθηκαν προπάντων ὁ Ἀναγνωστάκης, ὁ Παπαδίτσας, ὁ Σαχτούρης, ὁ Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ Κατσαρός. Στὴν περίπτωση τοῦ Τζιόβα τὰ αἱματηρὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς περιόδου ἀποτελέσαν ἕναν ἰσχυρὸ καταλύτη γιὰ νὰ ἐρθεῖ στὴν ἐπιφάνεια ὁ ἀσυμβίβαστος ἀνθρωπισμὸς ποὺ λάνθανε μέσα του. Ἔτσι ἀντίκρουσε τὰ γεγονότα ἐκείνων τῶν ἡμερῶν σχεδὸν πάντα ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ πόνου, τῆς δυστυχίας, τοῦ θύματος καὶ τῆς ἀδικίας. Καὶ ὄχι, καθόλου, μὲ πρόχειρες ἐτυμολογίες καὶ εὐκόλα δάκρυα, ἀλλὰ μὲ ἠθικὸ παιδεμὸ καὶ μὲ σφιγμένα δόντια. Ἔτσι π.χ. μπορεῖ νὰ μιλάει γιὰ τὸ συνάνθρωπο ποὺ ἔχασε τὸ φῶς του, χωρὶς συναισθηματικὲς ρητορείες ἀλλὰ μὲ βαθὺ αἶσθημα ἀλληλεγγύης, ὅπως τὸ δείχνει τὸ ἀκόλουθο ποίημα.

*Δὲ θὰ βρεῖς ξανά τὴ χαμένη δραση
 κανεὶς δὲ θὰ τολμήσει νὰ στοῦ πει, μὰ ἐσὺ τὸ ξέρεις.
 Ὅλα ἔχουν μιὰ λύπη, μὰ καθὼς ὁ δῦτης στοῦ βυθὸ
 ἀνακαλύπτει πράγματα ἐξαισία, ἔτσι καὶ σὺ
 βουλιάζοντας χαμογελᾷς στὶς μνήμες σου.
 Ἦ ὄψη σου γλυκὰ χλωμὴ καὶ τὰ μαλλιά σου ἄταχτα.
 Πήδησες ἄταφα κορμὰ παιδιῶν,
 τὸ δέριμα σου κρατᾷ τὴ χαρακιά τῆς Μοίρας.
 Σὲ δάγκωσε ὁ πόνος, μὰ τοῦ ξέφυγες.
 Καὶ τώρα! Πήδησε τὰ δεμάτια τοῦ σανοῦ,
 μέχρη τὴν ξαστεριά νὰ φτάσεις.
 Δυὸ παπαροῦνες δέσε στοῦ ψαθιοῦ σου τὸ φιλέτο
 κι ἀνέβα μὲ τὴ ρίγανη στοῦ λόφου μας τ' ἀστέρια.
 Τράβα τὸ κομποσκοῖνι τῆς σελήνης ποὺ σοῦ ρίχνει
 τὰ σήμαντρα τῆς Οἰκουμένης νὰ σημάνευς.
 Οἱ γρύλλοι τοῦ βραδιοῦ μὲ βελουδένια κάπα
 σὲ βίλλα πᾶνε γιὰ νὰ κάνουν σερενάτες.
 Βγάλε τὴ φουσαρμόνικα καὶ παῖξε στὰ πουλιά,
 ὥσπου ἢ τρίχα τῆς φωλιάς τους νὰ χορέψει.
 Μάζεψε, μάζεψε· κουρσάροι δὲ θὰ βροῦν τὸ θησαυρὸ σου.
 Τὴν πίκρα ποὺ σὲ παίδεψε σκόρπα τὴν στὰ νερά.
 Νὰ χαμογελᾷς στὰ σύννεφα, εἶσαι μονάχος...
 Νὰ χαμογελᾷς στὰ ὄνειρα, εἶσαι μονάχος...
 Νὰ χαμογελᾷς στὸν ἄνθρωπο, εἶσαι μαζί του...*

Ἡ ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ, ἀπὸ τὸ ρομαντικὸ ἔρωτισμὸ τῆς πρώτης συλλογῆς στὴν ὀδυνηρὴ πραγματικότητά τοῦ *Αἷμα καὶ φῶς*, εἶχε καθὼς εἶναι φυσικὸ ἐπιπτώσεις στὸ τρόπο τῆς διατύπωσης. Στὴ δευτέρῃ συλλογῇ διακρίνε-

ται ἀκόμη σὲ μεγάλο βαθμὸ ἢ μαθητεία στὸ συμβολισμό, ἐνῶ δὲ διακρίνεται ἐξίσου ἢ ἀντίστοιχη στὴν καθαρὴ ποίηση. Ἄλλὰ τὰ σύμβολα ἐδῶ παύουν νὰ ἔχουν ὄνειρικό καὶ φανταστικό περιεχόμενο. Ἀντίθετα ἔχουν στενὴ σχέση μὲ τὶς ἐμπειρίες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλοῦνται τὰ ἐκάστοτε ποιητικὰ βιώματα. «Οἱ πασχαλιὲς τῶν κήπων» π.χ. τῶν Ἐντελβάνις, γίνονται στὸ *Αἷμα καὶ φῶς* «Ράψωδια τῶν βράχων» ποὺ παραπέμπει στὸ κάψιμο τῆς Δοβρῆς ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὸ 1943. Πέρα ὁμως ἀπὸ τὴν προσγείωση τῶν συμβόλων στὰ ἰθαγενῆ χῶματα ἡ ἴδια ἢ τεχνικὴ τοῦ συμβολισμοῦ παρουσιάζει αἰσθητὴ χαλάρωση. Ἔτσι ἐνισχύεται ὁ φραστικὸς δεσμὸς τῶν λέξεων μὲ συνέπεια νὰ προκύπτει ἀρκετὴ δυνατὸτητα νοηματικοῦ εἰρμοῦ στὸν κάθε στίχο καθὼς καὶ μεταξὺ τῶν γειτονικῶν στίχων. Κι ἀκόμη κάποια στοιχειώδης δυνατὸτητα θεματικῆς ἀνάπτυξης τῶν ποιημάτων. Ὅλες αὐτὲς τὶς ἀλλαγὲς ἐλπίζω νὰ τὶς διαπιστώσετε στὸ παρακάτω ποίημα ποὺ ἐπιγράφεται «Στὸν ἀδερφό μου Κάϊν».

*Ἄν σ' ἐπισκεφθεῖ ξανά γαλάζιος ἀνεμος,
 ἂν τρίξει καπνοδόχος γλυκὰ στὸ ἀγγιγμα χεριοῦ
 ποὺ ἔχει ταξιδέψει στὴν ὀμίχλη
 καὶ θάναι αὐτὸ τρελὴ χαρὰ σου,
 ἂν κελαηδήσει τὸ δωμάτιο καθὼς ξυπνάς,
 ὅλα θὰ εἶναι μάταια παιγνίδια τῆς στιγμῆς.
 Πικρὴ φωνὴ μου σῶπα.
 Πιὸ πέρα
 κάτι ἀνείπωτα φριχτὸ παραμονεύει
 τὰ χρώματα τοῦ παιδικοῦ μας ὕπνου νὰ προλάβει:
 Τὸ θαλασσι
 ποὺ κάλπασε καβάλα σὲ τριαντάφυλλα,
 τὰ μάτια τοῦ σταριοῦ
 ποὺ κλαίγανε γιατί τὰ εἶχαν ντύσει πράσινη βροχή,
 τὸ γκρίζο
 ποὺ τὰ οὐράνια ἔκλεινε στὸ σπίτι
 κι αὐτὰ μᾶς λέγαν λυπημένες ἱστορίες,
 τὸ κίτρινο
 ποὺ φόραγε τὴν ψάθα μιάς Κινέζας καὶ γελοῦσε,
 τὸ χρυσαφί
 ποὺ ἀρπαξε στὴ θάλασσα εὐτυχημένο
 τὴ χαίτη βιαστικοῦ ἵπποκαμπου.*

*Φθινόπωρο περνοῦσε ὄνειρομένο·
 τὰ τετράγωνα τοῦ σκακιοῦ ἐμελετοῦσες,*

ώραιες και θελκτικές στιγμές
 δέν ένιωθες πώς φεύγουν...
 Τό έκκερμες σου έκανε άπελπισίας νοήματα.
 Έλεγες πώς όλα έτσι θα μείνουν!
 Της Μπατερφλάν ο δίσκος,
 τά χρυσάνθεμα στά βάζα και τ' άστρο
 που έρχόταν νά πλανέψει τήν καρδιά μας
 πάνω σέ τρυφερό και άσημένιο φόντο Κυριακής.

Τότε δέν ένιωθες τόν ήσκιο
 πίσω άπ' τό λαμό σου πιστόλι νά κρατά·
 — τι κρύο είναι τό φύσημα ενός ήσκιου! —,
 τών φίλων σου οι φωνές κυλούσαν χαρωπά
 μέ τοῦ έσπερινού τις χάντρες.
 Τών φίλων σου οι φωνές
 τώρα βαθύνανε και δίνουν
 τή φρίκη πηγαδιών στη νύχτα που σε παγιδεύουν.

Ήμαστε κάτι φίλοι μιά φορά
 και τώρα τί έχουμε γίνει;
 Μαζί μέ τά κομμένα πόδια μας
 θάψαμε για πάντα τήν έμπιστοσύνη.
 Μέ τό μπαστούνι που κροτεί στά πεζοδρομία
 βαδίζει και ή τραχύτητα
 του Κάιν του άδερφού, του άθλίου...

Κάτι που θέλω ακόμη νά πώ άφορά τή χρήση τών εικόνων. Ήταν ήδη αίσθητό στά *Έντελβίς*, επικυρώθηκε όμως στο *Άίμα και Φως*, ότι ο Τζιόβας άνήκει στους ποιητές ζωγράφους και όχι στους ποιητές στοχαστές. Όχι βέβαια πώς λείπει ο στοχασμός από τήν ποιήσή του, στο βαθμό ώστόσο που υπάρχει εκφράζεται κυρίως έμμεσα, με τή δηλωτική δύναμη τών εικόνων και όχι ευθέως ώς στοχασμός. Άλλά στο ζήτημα αυτό θα επανέλθω παρακάτω.

Ή τρίτη ποιητική ένότητα, τά ποιήματα της *Ένδοχώρας*, ως έμπειρία δέν είναι τόσο συμπαγής όσο τά *Έντελβίς* και τό *Άίμα και Φως*. Από τό ένα μέρος έχουμε ακόμη τις πικρές μνήμες από τόν έμφύλιο. Ένώ από τ' άλλο έχουμε, στά χρόνια μετά τόν έμφύλιο, τή στυφή αίσθηση μιάς παραχαραγμένης ζωής. Γεγονός που κάνει τόν ποιητή νά παίρνει κάποτε σατιρική θέση άπέναντι στά πράγματα και πολύ συχνά νά γίνεται άσφυκτικά ύπαινετικός. Άντί για άλλες εξηγήσεις πάνω σ' αυτό τό θέμα προτιμώ νά σας διαβάσω δυο χαρακτηριστικά ποιήματα.

ΣΑΝ ΕΡΧΕΤΑΙ...

Σάν ἔρχεται καυτὸς στὶς φλοῦδες νὰ κονρινιάσει ὁ ἥλιος,
στὸν κόρφο του, τρέμει ἀπὸ λάγνο ἔρωτα ὁ σκορπιός
καὶ δίπλα στὸ σκορπιὸ ἀγαπιόμαστε.

Σάν ἔρχεται τὸ νέο ζαρκάδι μας πηδώντας
τὸ φράχτη τῆς αἰγῆς ποὺ ἀτμίζει,
τοὺς οὐρανοὺς μὲ τρυφερὰ μουγκανητὰ γεμίζει ὁ ταῦρος.

Κι ὕστερα ὁ Χάρος λαβωμένος ἔρχεται,
σπέρνει πουκάμισα φιδιῶν καὶ δράκου δόντια·
μοιρολογοῦνε οἱ γυναῖκες μας,
οἱ ἄνδρες πίνουν τσίπουρο καὶ κλαῖνε.

Ἄλλα σάν τ' ἀτελέκητα χοντρά δοκάρια εἶν' ἐδῶ πέρα.

ΤΡΟΠΙΚΟ ΔΑΣΟΣ

Τίγρεις καὶ πίθηκοι ἐλέγχουνε τὸ δάσος,
τίγρεις καὶ πίθηκοι φυλοῦν τὶς διαβάσεις.
Ἄρρώστειες κρύβει τῶν ἀνθῶν τοῦ ἡ παρθενία.
Κάθε κουφάλα του καὶ σαρκοφάγος.
Παγίδες οἱ καρποί. Οἱ κλώνοι τοῦ ἀγχόνη
γιὰ τὶς ἀράχνες τοῦ καιροῦ μας!

Δάσος ποὺ τρέφεσαι μὲ λάσπη καὶ μὲ σάρκες
ξεφόρτωσε τὸ φόβο σου,
ρίζα τῆ ρίζα κόψε ν' ἀλαφρύνεις,
φύλλο τὸ φύλλο σάλεψε ν' ἀνέβεις·

τουμπανιασμένο ἀπὸ φτιασίδια δάσος.

Βέβαια μιὰ τόσο ἀρνητικὴ πραγματικότητα μπορεῖ ν' ἀποτελέσει κίνητρο δημιουργίας γιὰ ἓνα λογοτέχνη καὶ τροχοπέδη γιὰ κάποιον ἄλλο. Ἄγνωστο τὸ πῶς ἀντιδράει κανεὶς, κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες, μὲ βάση τὴν ιδιοσυγκρασία καὶ τὴν κοσμοθεωρία του. Ὁ Τζιόβας πάντως λίγο πρὶν σταματήσει νὰ δημοσιεύει ποιήματα διατύπωσε μιὰ δυσσιωνη ὁμολογία βαρυθυμιάς:

Θά καρτερῶ
— τὸν ἄλλο χρόνο ἂν χρειαστεῖ —

*θά καρτερῶ
νά βγεῖ φωνή πού θά παρηγορήσει.*

*Γλυκό δαμάσκηνο νά βρῶ
σάν ἄλλοτε τὸ στίχο μου
στόν οὐρανίσκο ἑνὸς παιδιοῦ.
Νά ξαναγίνουν φλάουτο στὴ σιαπὴ
τὰ κόκκαλά μου.*

*Πουλὶ πού ἔσπασε ἡ φτερούγα του,
βάρυνε μέσα μου ὁ λόγος.*

Πέρα ἀπ' αὐτά, στὸ ἐπίπεδο τοῦ «πῶς», τὰ ποιήματα τῆς Ἐνδοχώρας παρουσιάζουν μερικές διαφορές ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ *Αἷμα καὶ Φῶς*. Τὸ στοιχείο τοῦ συμβολισμοῦ ὑπάρχει καὶ στὴν τρίτη ἐνότητα ἀλλὰ ὄχι ὡς διακριτικὸ γνώρισμα Σχολῆς. Ἀπλῶς πρόκειται γιὰ τὴ συμβολικὴ χρῆση τῆς γλώσσας τὴν ὁποία συναντοῦμε λίγο πολὺ σ' ὄλους τοὺς ποιητὲς ἀπὸ τὸν Ὅμηρο κι ἐδῶθε. Μολταυτὰ ἔχουμε ὀπισθοδρόμηση πρὸς τὰ Ἐντελβίαις ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι οἱ φραστικοὶ δεσμοὶ τῶν λέξεων χαλαρώνουν πάλι καὶ ἡ θεματικὴ ἀνάπτυξη τῶν ποιημάτων τείνει πρὸς τὸ μηδέν. Αὐτὰ ὁμῶς δὲ συμβαίνουν ἐπειδὴ στὰ ποιήματα τῆς Ἐνδοχώρας ἐπανέρχεται ἡ συμβολικὴ χρῆση τῆς γλώσσας ὅπως στὰ Ἐντελβίαις. Ὁ συμβολισμὸς ὡς Σχολή, ὅπως προανάφερα, ἔχει ξεπεραστεῖ ὀριστικά. Ὅ,τι συμβαίνει τώρα εἶναι ἡ κορύφωση τοῦ μηχανισμοῦ ἐκείνου τῆς ἔκφρασης πού εἶχε ἐκδηλωθεῖ στὶς δυὸ προηγούμενες ἐνότητες. Ἐννοῶ τῆς ἔκφρασης πού βασίζεται κυρίως σὲ εἰκόνες, συνειρμούς καὶ συμπλέγματα εἰκόνων. Ἐχω πεῖ ὅτι ὁ Τζιόβας ἀνήκει στοὺς ποιητὲς ζωγράφους καὶ πῶς τοὺς στοχασμοὺς του τοὺς ἐκφράζει περισσότερο μὲ εἰκόνες ἢ σύνολα εἰκόνων. Ἄν θέλαμε νά βροῦμε ἀντιστοιχία σὲ ὀρισμένο τύπο ζωγραφικῆς θὰ ἔλεγα ὅτι ὁ τρόπος πού χρησιμοποιεῖ τίς εἰκόνες ὁ ποιητὴς τὸν τοποθετεῖ κάπου ἀνάμεσα στὸν κυβισμό καὶ στὸ κολάζ. Αὐτὸ τὸ εἶδος ἔκφρασης ὅπως εἶναι φυσικὸ χρειάζεται ἕναν ἄρκετὰ ἀνάλογο προσανατολισμὸ τοῦ ἀναγνώστη ἀπέναντί του. Εἶναι λάθος νά περιμένει κανεὶς ἐδῶ στοχαστικὴ συνέπεια, θεματικὰ σύνολα ἢ ἀδιάσπαστη νοηματικὴ ἀλληλουχία μεταξὺ τῶν στίχων. Αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν. Γιὰ νά προσεγγίσουμε τέτοια κείμενα ἢ μόνη ἐγκυρη στάση ἀπέναντί τους εἶναι νά ἀφεθοῦμε στὴν ἐπήρεια τῶν εἰκόνων καὶ τῶν συνειρμῶν τους. Καὶ στὸ μεταξὺ νά ἔχουμε ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὴ δύναστεία τοῦ λογικοῦ καὶ τῶν προκαταλήψεων.

Τελειώνοντας μὲ δσα εἶχα νά πῶ γιὰ τὰ ποιήματα τῆς τρίτης ἐνόητας θὰ ἤθελα νά σῆς διαβάσω ἕνα ποίημα ἀκόμη. Ἐνα πού ἔχει βουκολικὸ προσανατολισμὸ χωρὶς νά παῦει νά παρουσιάζει τὰ χαρακτηριστικὰ πού προανάφερα.

ΜΑΓΙΑΠΡΙΛΟ ΣΤΟ ΖΑΓΟΡΙ

Ὁ ἥλιος στὸν Ταῦρο

*Τώρα πού λιώνουν τὰ οὐράνια κεληδώντας
ἀφήνουν μουγκανίσματα γλυκὰ οἱ ἀγελάδες.
Τρέμει τὸ δέρμα τους, τρέμουνε τὰ ρουθούνια·
ἥλιο, καλάμι καὶ ποτάμι θὰ ρουφήσουν.*

*Στὸ βάθος τοῦ νεροῦ βλέπουν τὸν ταῦρο τους,
πού δταν χτυπάει τὰ χάρματα βαλαντωμένος
στηθόδεσμος πέφτει στὰ πόδια του ἡ ἀγράμπελη
κι ἐρωτικά τὸν πέτρινο μαστὸ τοῦ δίνει ἡ βρύση,
πού γλύφει τὰ βουνὰ καὶ λουλουδίζουνε,
πού σβήνει τὴν πνοή τῆς πέστροφας καὶ ρίχνει*

μέ τὴν ἀνάσα του τὰ κλώνια λιγωμένα.

Ὁλόκληρο τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Τζιόβα, ὅπως εἶπα στὴν ἀρχή, ἀπαρτίζεται ἀπὸ 41 ποιήματα. 41 ποιήματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνο ἓνα, τὸ «Ραψωδία τῶν βράχων», καλύπτει μερικὲς σελίδες, ἐνῶ ὅλα τ' ἄλλα εἶναι μονοσέλιδα ἢ δισέλιδα. Συνεπῶς πρόκειται γιὰ ἔργο ποσοτικά μικρὸ. Τί σημαίνει ὁμως μικρὸ ἔργο ἀπὸ ποσοτικὴ ἀποψη; Στὴ λογοτεχνία ἡ ποσότητα ποτὲ δὲν ὑπῆρξε καθοριστικὴ γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν ἐπιβίωση τῶν δημιουργημάτων. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ποιητικὰ ὀνόματα τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, ὁ Κάρολος Μπωντλέρ, ἔβγαλε οὐσιαστικά μόνο ἓναν τόμο ποιημάτων. Κι ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους πεζογράφους τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ὁ Τζέιμς Τζόης, ἔδωσε μόνο τέσσερα βιβλία μὲ πεζογραφήματα. Στὴν Ἑλλάδα ξέρουμε πῶς *Οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι* τοῦ Σολωμοῦ καλύπτουν, μαζί μὲ τὶς παραλλαγές, λίγες σελίδες. Κι ὁμως πόση μελάνη χύθηκε γι' αὐτὲς τὶς σελίδες καὶ πόση θὰ χυθεῖ ἀκόμη. Ἐξάλλου ὁ Καβάφης, πού θεωρεῖται ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀξιολογότερους ποιητὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα σὲ παγκόσμια κλίμακα, εἶναι συγγραφέας ἑνὸς τόμου ποιημάτων. Τὸ ζήτημα τῆς ποσότητας στὴ λογοτεχνία μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ ἀπὸ πολλὰς πλευρές. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ γράψει κανεὶς κείμενα τέταρτης, πέμπτης ἢ δέκατης κατηγορίας. Τὸ δύσκολο εἶναι νὰ γράψει λογοτεχνικά κείμενα πρῶτης κατηγορίας. Ὁ Τζιόβας δὲ μᾶς ἔδωσε τὴ σαβούρα τῆς προσπάθειάς του, ἀλλὰ τὸ ἀπόσταγμά της. Ἔτσι τὰ 41 ποιήματά του ἀντιστοιχοῦν δυνάμει σὲ ἑκατοντάδες ἢ καὶ χιλιάδες ἀνέκδοτες σελίδες. Ὁ ποιητὴς δὲ θέλησε νὰ δώσει στὴ δημοσιότητα τὸν ὄγκο τοῦ ὕλικου ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀπόσταξε τὸ δημοσιευμένο ἔργο του. Αὐτὸν τὸν ὄγκο, τὴ σαβούρα τῆς ποιητικῆς προσπάθειας,

τόν δίνουν συνήθως στη δημοσιότητα ἄνθρωποι χωρίς κριτική ὀξύνοια. Κι ὁ ποιητής σὸν ὅποιο ἀναφέρομαι διαθέτει μᾶλλον ὑπερτροφικό πνεῦμα αὐτοκριτικής. Αὐτοκριτικής πού θυμίζει τὸ Σολωμό πού ἀπὸ πολλές πλευρές εἶναι ὁ κατεξοχὴν πρόγονός του.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ εὐχηθῶ νὰ δοῦμε κάποτε ἀξιοποιημένο ποιητικά τὸ χρονικό διάστημα πού πέρασε ἀπὸ τὸ 1962 πού δημοσιεύτηκε τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ ποιήματα τῆς Ἐνδοχώρας. Μεσολάβησαν ἤδη κάπου 28 χρόνια κι ὁ ποιητής σπαίνει.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

